

PUBLIKACIJOS

L. DONSKIS

L. MEMFORDAS: KULTŪROS KRIZĖS PROBLEMA CIKLIŠKUMO TEORIJOJE IR TECHNOLOGINIO DETERMINIZMO SANDŪROJE

Universali L. Memfordo¹ asmenybė ir plačiašakė, įvairialypė jo veikla — pradedant vis kintančia pasaulio viziją įkūnijančių kultūros formų refleksija ir baigiant mėginimais konkrečios veiklos programos pagalba atnaujinti sociumą ir kultūrą megalopolio ir megamašinos grėsmės akivaizdoje — nelengvai pasiduoda griežtam apibūdinimui. Viena vertus, L. Memfordo teorijos šaknys neabejotinai glūdi JAV romantizmo tradicijoje, apskritai romantinio mąstymo paradigmoje, kuri buvo sąlygota Vakarų kultūros radikaliu pakitimu ir kuri savo ruožtu generavo naują kultūros proceso, jo formų bei tikslų sampratą, vėliau išsikristalizavusią F. Nyčės—O. Špenglerio kultūrososfinės refleksijos pavidalu. JAV romantizmą, kuris Senojo pasaulio idėjomis europeizavo amerikiečių kultūrą, L. Memfordas laikė ypatinga dvasios apraiška ir nauja Amerikos kultūra². Ši nauja kultūra, jo manymu, taipogi neišvengė tiek dabartinės Europos kultūros, tiek visų kitų anksčiau egzistavusių kultūrų likimo — destruktivaus technologinės civilizacijos poveikio (jis vėliau L. Memfordo nusakomas megamašinos sąvoka) ir visų jo padarinių: vystymosi permanentiškumo bei perimamumo sutrikimo, vidinės dezintegracijos ir deformacijų, tikslo (kurį L. Memfordas vadina metafiziniu) praradimo. Buvo prarasta pasaulio vizija, iš kurios

¹ *Luisas Memfordas* (Lewis Mumford, 1895—1990) — žymus amerikiečių filosofas, meno istorikas ir teoretikas, urbanistikos sociologas, savo teoriniais veikalais ir socialiniu kriticismu labai paveikęs humaniškai orientuotą Vakarų politinę filosofiją, o miestų, regionų planavimo, žmogaus — jo kultūros — atnaujinimo idėjomis padaręs didelę įtaką JAV urbanistikos ir architektūros raidai. L. Memfordas — vienas iš sociologinės bei kultūrologinės miesto analizės pradininkų, tyrinėjęs miesto fenomeną plačiame istorijos ir Vakarų kultūros kontekste. 1951—1956 m. — Pensilvanijos universiteto profesorius, 1957—1960 m. — Masačusetso Technologijos instituto profesorius. Dirbo ir kitose JAV aukštojo mokslo įstaigose. 1967 m. — Romos universiteto garbės daktaras. Žymiausi veikalai: „Utopijų istorija“ (1922); „Technika ir civilizacija“ (1934); „Miestų kultūra“ (1938); „Žmogaus transformacijos“ (1956); „Miestas istorijoje“ (1961); „Mašinos mitas“ (1967).

² „(..) nauja kultūra, per du šimtus penkiasdešimt metų nusistovėjęsio Amerikos gyvenimo produktas, sukūrė „Voldeną“, „Žolės lapus“, Emersono „Užrašus“, „Mobi Diką“, bet ši kultūra, užuot rėmusi ir plėtojusi žmogaus, gamtos ir visuomenės integraciją, kurios užuomazgos pastebimos šiose knygose, buvo galutinai išrauta su šaknimis pilietinio karo ir materialinės civilizacijos, daugeliu aspektų priešiškos humaniškos kultūros formoms ir simboliams, buvo užvaldyta netgi destruktijos akto“ (*Mumford L. Herman Melville.* — New York, 1929. — P. 364).

galėjo gimti nauja kultūros sintezė. „Ši Melvilio vizija, kaip ir Emersono bei Vitmeno, kaip ir Toro, buvo naujos kultūros sintezės dalis ir didžioji dalis.“³

Kita vertus, L. Memfordas savitai ir naujai plėtojo O. Špenglerio ir A. Toinbio teorinę tradiciją: cikliškumo teoriją jis sujungė su savo teorinio pirmtako ir mokytojo P. Gedeso⁴ urbanistiniais tyrinėjimais. L. Memfordas tampa savotišku P. Gedeso kūrybinio palikimo sistemintoju: jis eksplikuoja daugelį sąvokų, kuriomis kiek implicitiškai operavo P. Gedesas [pvz., pasitraukimo ir grįžimo (withdrawal-and-return) procesas⁵, kurio svarbą žmogaus veikloje ir istorijoje akcentavo ne tik P. Gedesas bei L. Memfordas, bet ir A. Toinbis], koreguoja bei į platesnį analizės kontekstą įkomponuoja savo mokytojo originalią miesto vystymosi schemą, kuri pati savaime jau yra didžiosios O. Špenglerio temos variacija. P. Gedeso—L. Memfordo miesto vystymosi schema iš esmės yra ne kas kita, kaip specialiais tyrinėjimais pagrįstas (o šito ir stokoja O. Špenglerio koncepcija) „Vakarų saulėlydyje“ pavaizduoto perėjimo iš kultūros į civilizaciją, t. y. į kultūros žlugimo fazę, proceso aprašymas. Kadangi L. Memfordas patį kultūros fenomeną interpretuoja sociologiškai, minėtą miesto vystymosi schemą galima laikyti cikliškumo teorijos sociologine urbanistine atmaina. L. Memfordui kultūra — tai ne istorijos proceso struktūrinis, substancinis vienetas (kaip O. Špenglerio „kultūros“ ar A. Toinbio „lokalinės civilizacijos“), o žmonių adaptacijos pasaulyje ir jų kolektyvinės veiklos technologija. Cikliškumo teorija L. Memfordui netapo universaliu teoriniu ir metodologiniu instrumentu. Bet ji L. Memfordui suteikė galimybę kultūros hierarchinės struktūros dezintegraciją, kultūros vystymosi permanentiškumo ir perimamumo sutrikimus — kultūros krizes — interpretuoti kaip kultūrai imanentišką procesą, o refleksijos sferoje — kaip permanentinę problemą. Nors L. Memfordas ir kritikuoja O. Špenglerio ir P. Sorokino teorinių modelių neatitikimo realiam kultūros procesui bei kultūros istorijos faktams momentą, visgi kultūros morfologijos šerdis — lyginamasis metodas, analogijų metodas, apskritai kultūrosofinis komparatyvizmas — yra paties L. Memfordo kultūros proceso skirtingų fazių, neišvengiamos kultūros dezintegracijos analizės bei kultūros krizės sampratos branduolys. Vis dėlto L. Memfordą nuo cikliškumo teorijos ir kultūros morfologijos (ypač špengleriško jos varianto) atitolina ne tik skirtingos teorinės intencijos, bet ir paties L. Memfordo redukcionizmas — jo koncepcijoje kultūros krizės problema virsta miesto krizės problema. Miestas — ši maksimaliai sukoncentruotos visuomenės galios, jos kultūros ir socialinio ryšio vieta bei išraiška — iš tiesų laikytinas ypatingu kultūros fenomenu, kultūros formų, ženklų ir simbolių saugykla, paties kultūros proceso simboliu ir instrumentu. L. Memfordas visiškai pagrįstai O. Špenglerį laiko pirmuoju teoretiku, sugebėjusiu atskleisti ne tik konstruktyvų, pozityvų, bet ir destruktivų, kone pragaištingą miesto poveikį kultūrai, parodžiusiu, jog viso visuomenės dvasios poten-

³ Ten pat.— P. 367.

⁴ *Patrickas Gedesas* (Patrick Geddes, 1854—1932) — škotų biologas ir sociologas, vienas iš miestų ir regionų planavimo koncepcijos pradininkų, sukūręs savitą žmogaus, jo aplinkos, gamtos, visuomenės ir jos veiklos sąveikos teoriją. Žymiausi jo darbai „Miesto vystymasis“ (1904) ir „Miestai evoliucijoje“ (1915) padarė didžiulį poveikį L. Memfordui.

⁵ Zr.: *Mumford L. The City in History.*— New York, 1961.— P. 136.

cialo ir politinės galios sukonzentravimas dideliuose miestuose yra kultūros autodestrukcijos ir krizinės situacijos reiškinys, organiškumo, kaip hierarchinės struktūros, t. y. kultūros, praradimo ir dezintegracijos pradžia⁶. Šis „Vakarų saulėlydžio“ fragmentas tampa L. Memfordui miesto ir miesto kultūros koncepcijos išeities pozicija. Pasaulinio miesto sąvoką L. Memfordas taipogi perima iš O. Špenglerio. L. Memfordas kultūros morfologiją redukuoja į miesto kultūros morfologiją, o kultūros vidinės dezintegracijos procesus — į miesto vidinę dezintegraciją. O Špenglerio teorijoje kultūros transformavimasis į civilizaciją reiškia organiškumo vartimą neorganiškumu; kultūros stadijoje į gyvenimą orientuotos ir gyvenimą aptarnaujančios kultūros (istorijos) formos virsta savo priešybe — civilizacijos stadijoje jos darosi priešiškos gyvenimui, engiančios ir terorizuojančios gyvenimą. Tad kultūros vartimo civilizacija proceso formalią struktūrą geriausiai išreiškia opozicija „būtis—nebūtis“, arba „už gyvenimą— prieš gyvenimą“. L. Memfordo miesto kultūros koncepcijoje mechaniškumo triumfo ir neorganiškumo — mašininės ir technologinės civilizacijos — alternatyva tampa gyvenimo kultūra⁷. O. Špenglerio opozicija „kultūra—civilizacija“ nusako santykio „kultūra—antikultūra“ turinį. L. Memfordas šią opoziciją transformuoja į opoziciją „miestas—antimiestas“. Antimiestu, kuris yra orientavimosi į galią, valdžią, standartizaciją ir kontrolę produktas, tampa megalopolis. „Megalopoliška nebūtis“⁸ L. Memfordo teorijos kontekste reiškia tą patį, ką O. Špenglerio koncepcijoje — civilizacija, kaip neorganiškumas, kaip kultūros nebūtis. Megalopolis, miesto ir kultūros anomalija, yra antigyvenimas ir antipasaulis. Megalopolis nėra vien miesto tipas, keliantis grėsmę miestui, kaip kultūros fenomenui. Megalopolis — tai kultūros imperatyvas, vertybinė orientacija (didieji technologinės civilizacijos ir scientizmo deformuotos kultūros stabai: centralizmas, kontrolė, didumas, galia, valdžia, visuotinė gerovė, progresas); megalopolis — susvetimėjusi kultūros forma (alienacinė kultūra) ir kartu jos simbolis bei arena. Tai kultūros objektyvacija, jos atitrūkimas nuo bendrų ir būtinų gyvenimo pagrindų; dėl to kultūra praranda tas sau labai svarbias dimensijas, kurios yra jos egzistavimo *conditio sine qua non*. Žmogaus veiklos

⁶ „Perėjimas iš kultūros į civilizaciją antikoje vyksta IV šimtetyje, Vakaruose — XIX. Nuo šio momento didžiųjų dvasinių sprendimų arena tampa ne „visa šalis“, kaip buvo orfikų judėjimo ir reformacijos laikais, kada <...> kiekvienas kaimas atliko savo vaidmenį, o visą istorijos turinį absorbavę trys ar keturi pasauliniai miestai, kurių atžvilgiu visa likusioji kultūros šalis nusunka iki provincijos lygio ir atlieka vienintelę ypatingą paskirtį — šiuos pasaulinius miestus aprūpina savo aukščiausios žmogiškosios medžiagos likučiais. *Pasaulinis miestas ir provincija* — šios bet kuriai civilizacijai pagrindinės sąvokos atveria visiškai naują istorijos formos problemą, kurią mes dabar patiriame, bet tuo pat metu visiškai nesuprantame šios problemos svarbos. Vietoj pasaulio — *miestas, vienas taškas*, kuriame koncentruojasi visos didelių šalių gyvenimas, o tuo metu visa kita nuvyvsta; vietoj turtingos savo formomis, su žeme suaugusios tautos — <...> parazitas, didelio miesto gyventojas, žmogus, visiškai praradęs tradicijas, ištirpstantis formėje masėje, faktų žmogus, be religijos, inteligentiškas, bergėdžias, kupinas gilaus pasibjaurėjimo valstietija (ir jos aukščiausia forma — provincijos dvarininkija), <...> didžiulis žingsnis link neorganiškumo, link pabaigos, — ką visa tai reiškia? (Шпенглер О. Закат Европы. — М.—Пг., 1923. — Т. 1. — С. 32—33).

⁷ Mumford L. *The Culture of Cities*. — New York, 1938. — P. 9.

⁸ Mumford L. *The Urban Prospect*. — New York, 1968. — P. 128, 220.

visuotinumą ir visuotinį reikšmingumą keičia bei išstumia mąstymo ir praktinio veiksmo partikuliarizmas, laisvą ir tikslingą antrinio pasaulio (kultūros) konstravimą — betikslis manipuliavimas juo, veiklos sričių prasmingumo ir artimumo žmogui bei gyvenimui hierarchiją — didumo ir galios hierarchija. Anot L. Memfordo, miestas, visada buvęs žmonių ir idėjų jungimo bei saugojimo arena, megalopolio fazėje virsta absoliučia savo priešybe — tampa skyrimo ir destrukcijos instrumentu. Po megalopolio seka paskutinės fazės, kuriomis kultūra užbaigia savo egzistavimą — tiranopolis ir nekropolis (P. Gedesas dar išskiria parazitopolio ir patolopolio fazes).

Nors L. Memfordas sąmoningai atsiriboja nuo O. Špenglerio teorijos ir nurodo pastarojo klaidas bei trūkumus (L. Memfordui nepriimtini ne tiek O. Špenglerio tropai ir stilistinės figūros, kiek jo diletantizmas miesto kultūros ir istorijos srityje, netikslumai antikos ir viduramžių kultūrų raidos analizėje), abejonių nekelia tas faktas, kad būtent O. Špenglerio idėjos (ir apskritai cikliškumo teorija) L. Memfordui tapo tuo fundamentu, be kurio miesto vystymosi ir žlugimo ciklo pavaizdavimas ir miesto kultūros raidos bei krizių analizė būtų likę viso labo arba specialūs tyrinėjimai, labai jau nedaug tesusiję su filosofine kultūrologija, arba sociologo urbanisto fantazijos. Galimas daiktas, kad norą žūtbūt atsiriboti nuo O. Špenglerio (užuot tęsus tyrinėjimus ir teorines paieškas jo nubrėžta kryptimi) sąlygojo ne tik teoriniai motyvai, bet ir tas faktas, kad O. Špengleris L. Memfordui nebuvo patraukli asmenybė⁹. Ir visgi L. Memfordo miestų kultūros morfologija yra ne špengleriškosios kultūros morfologijos alternatyva, o greičiau pars pro toto. Miesto funkcijų ir vaidmens žmogaus veikloje ir kultūros sistemų (mokslo, meno, religijos, teisės, filosofijos) sąveikoje tyrinėjimas L. Memfordui tampa pagrindiniu įvairių visuomenės bei kultūros teorijų vertinimo kriterijumi. Kaip tik šiuo aspektu O. Špengleris L. Memfordui nepalyginamai artimesnis ir aktualesnis už A. Toinbį, nors tuo pat metu L. Memfordas pripažįsta, kad teorinio griežtumo, sąvokų apibrėžtumo ir istoriko kompetencijos požiūriu A. Toinbis neabejotinai pranoksta O. Špenglerį. Bet ne vien miesto vaidmens ir svarbos kultūros istorijoje iškėlimas paverčia L. Memfordą (gal net prieš jo paties valią) O. Špenglerio sekėju ir jo tradicijos plėtotoju. L. Memfordas, be abejo, puikiai suprato, kad kultūros morfologija, kultūrų tipologizavimas bei komparatyvizmas, kaip pagrindinis metodologinis principas ir instrumentas (visų pirma, Graikijos—Romos civilizacijos ir Vakarų civilizacijos raidos bei likimo lyginimas ir gretinimas), abstrahuojantis nuo tam tikro ir abejonių nekeliančio minėtų teorijų ydingumo, visgi yra būtent tas pagrindas, kurio dėka kultūros (kartu ir miesto) krizės problema įgyja fundamentalios teorinės problemos statusą. Visiškai atmetus cikliškumo teoriją, kaip niekuo nepagrįstas spekuliacijas, iš kultūros krizės problemos teliktų publicistinis rašinėjimas apie bet ką (tokiu atveju kultūros krizėmis galima laikyti bet kokius socialinius sukrėtimus ir kataklizmus) arba kul-

⁹ Savo sociologinėje ir kultūrologinėje fašizmo analizėje (beje, vokiškąjį fašizmo variantą) L. Memfordas sieja su vokiečių mąstymo tradicija, kurios teoriniais pagrindėjais jis laiko M. Liuterį ir J. G. Fichtę, o itališkąjį — su N. Makiaveliu ir Renesanso epochos tironais) L. Memfordas O. Špenglerį laiko vienu iš pagrindinių fašizmo teoretikų (Žr.: *Mumford L. Faith for Living.*— London, 1942.— P. 92).

tūros krizė būtų redukuota į kultūros formų interferenciją, šį, anot L. Memfordo, natūralų tam tikrų kultūros formų senėjimo ir pasitraukimo procesą. Dėl to L. Memfordas eina O. Špenglerio pasirinktu keliu; reflektuojamą Vakarų kultūros situaciją, analizuojamus jos krizinės fazės reiškinius, akivaizdžius funkcinius jos sferų prieštaravimus L. Memfordas perkelia į Graikijos—Romos civilizaciją. L. Memfordas jau joje aptinka didįjį destruktvyvųjį kultūros imperatyvą (megalopolį), kurio nuoseklus realizavimas, lygiai kaip ir nespriešinimas bei paklusimas jam, yra tolygus kultūros susinaikinimui; jis veda į kultūros vidinę dezintegraciją ir žlugimą (tiranopolį ir nekropolį). A. Krioberis yra išvelgęs, jog visiškai „aišku, kad Špenglerio žlugimų ir išnykimų sistemos — jo *Untergang* pažodžiui reiškia „nuosmukį“, arba „sustingimą“, — atsiradimo pagrindas yra kontrastingas Graikijos civilizacijos ir Europos, arba Vakarų civilizacijos lyginimas. Ir kadangi pastaroji (Vakarų civilizacija.—L. D.) iki šiolei jaudina ir neramina, jo pesimizmą keliančios lemties ir laukiamo išnykimo idėja iš to, kas jau įvyko, buvo neabejotinai perkelta į Graikijos—Romos civilizaciją“¹⁰. Špengleriškos tradicijos apraška galima laikyti ir tą faktą, kad L. Memfordas operuoja Graikijos—Romos civilizacijos sąvoka ir neišvelgia jokio principinio skirtumo tarp Graikijos ir Romos kultūrų. „Špengleris priima kaip kažką, kas nereikalauja argumentacijos, — tai padaro Toinbis — tai, kad Graikijos kultūra ir Romos kultūra buvo tik didžiosios Graikijos—Romos civilizacijos dvi pusės. Špengleris šią didžiąją vienybę vadina „klasikine antika“, o Toinbis — tiesiog „helenišką civilizaciją“¹¹. Anot L. Memfordo, Graikijos—Romos civilizacija ilgainiui virsta tuo, kuo virto Vakarų kultūra — megalopoliška jėgos ir valdžios civilizacija.

O. Špengleris, visiškai atmetantis bet kokią vienalinį evoliucionizmo aprašką, tarp kultūrų neišvelgia jokių sąlyčio taškų, o pačios kultūros jam atrodo kaip vienas nuo kito izoliuoti cikliški universumai (skirtingai nuo A. Toinbio, pripažįstančio bent jau išorines perimamumo formas, O. Špengleris neigia bet kokią afiliaciją), kurių žlugimas ir išnykimas yra toks pat natūralus ir būtinas, kaip ir atsiradimas. L. Memfordas, priešingai, skirtingose kultūrose išvelgia invariantiškas struktūras, permanentines formas, kurios nemiršta ir neišnyksta, kurios turi ypatingą integralinę galią. Be šios integralinės galios jokia kultūra negali normaliai funkcionuoti. Šiuo požiūriu L. Memfordas eina žymiai toliau už kultūros morfologijos klasikų. Pasak L. Memfordo, konkreti kultūros forma, ženklų ir simbolių sistema darosi prasminga tik dėl sąveikos ir sąryšio su kitomis formomis bei sistemomis. Viena kultūra nuolat perduoda kitai kultūrai ženklus, simbolius, konkrečias išraiškos priemones. Kultūra laikytina gyvybinga tiek, kiek ji pajėgia atlikti šią afiliaciją, kiek ji pajėgia absorbuoti prieš ją buvusių kultūrų organiškąs formas, kiek ji pajėgia šio organiškumo nepaversti negyvais stereotipais. Viena kultūra pažįsta ir interpretuoja kitą kultūrą, viena mąstymo paradigma perpranta ir paaiškina kitą mąstymo paradigmą — ši L. Memfordo idėja turbūt laikytina gan ryškiai skirtumu tarp jo ir kultūros morfologijos atstovų pozicijų. Be to, špengleriškasis *amor fati* prin-

¹⁰ Kroeber A. *The Nature of Culture*.—The University of Chicago Press, 1952.—P. 404.

¹¹ Ten pat.—P. 404.

cipas netampa išeities pozicija. L. Memfordui, jo manymu, ne siela yra varomoji jėga, spiritus movens (anot L. Frobenijaus, paideuma), o žmonių veikla — kultūros substancinis branduolys. Todėl nėra fatališkų kultūros procesų. Svarbiausia, L. Memfordo manymu, kad optimali miesto kultūros forma — metropolis — nepasiektų megalopolio stadijos. L. Memfordas atmeta tradicinę kultūros morfologų fatalizmą ir teigia, kad megalopolis yra ne miesto kultūros neišvengiama lemtis, o miesto kultūros ir apskritai kultūros raidos galimybė, kurios galima ir neaktualizuoti. Megalopolis — šis kultūros žingsnis į prarają — gali būti sukurtas, bet jo galima ir išvengti. Nuo čia prasideda L. Memfordo miesto kultūros gelbėjimo programa: jis tiki, kad metropolis pagal naują vertybinę orientacijos ir veiklos programą galės tapti tradicinių kultūros formų saugotoju, kultūros taisymo ir jos perorientavimo instrumentu. L. Memfordas mano, jog reikia tik rasti alternatyvą, priešpriešinamą iracionaliam megalopoliškam galios, valdžios, visko turėjimo ir aprėpimo, didumo ir tariamos didybės siekimui. Anot jo, žlugti gali tik tikslo ir veiklos orientyrų neturinti kultūra ir visuomenė. Žinoma, L. Memfordas visiškai pagrįstai kultūros krizės įveikimo galimybę sieja su tradicinių kultūros formų (patvarių, pačios istorijos patikrintų veiklos ir dvasios formų) išsaugojimu bei restauravimu. O kadangi dabartiniame istorijos etape kultūra ir jos institutai lokalizuojasi mieste, L. Memfordo siūloma kultūros krizės įveikimo programa jo teorijoje įgyja miesto gelbėjimo programos pobūdį. L. Memfordas deda visiškos lygybės ženklą tarp kultūros krizės ir miesto krizės. Tai sąlygoja pagrindinės jo koncepcijos prielaidos. Miestas L. Memfordo teorijoje virsta universaliu sociokultūriniu modeliu, fiksuojančiu ir demonstruojančiu visus sociumo ir kultūros pakitimus, raidos tendencijas, imanentinius procesus, visas civilizacijos transformacijas. Miesto ir jo kultūros formų regeneraciją, o taipogi naujo miesto ekonominio ir socialinio vystymosi modelio sukūrimą L. Memfordas laiko visuotiniu žmogaus ir jo kultūros atnaujinimu. Todėl, anot jo, regioninės kultūros ugdymas (siekiant, kad pasaulinis miestas prarastų vienintelio kultūros generatoriaus ir saugotojo monopoliją), miestų augimo apribojimas bei reguliavimas, nauji visuomenės institutai ir bendra žemės nuosavybė yra būtinos priemonės, galinčios kokybiškai pakeisti Vakarų civilizacijos raidos vidinę logiką, kryptį bei jai imanentiškus procesus. Be abejo, miesto krizės įveikimo (metropolyje slypinčių megalopolio pradų pašalinimo) kontekste L. Memfordo siūloma programa yra įdomi ir verta dėmesio, bet galima paabejoti tuo, kad jo siūlomų miesto gelbėjimo ir socialinio bei kultūrinio susvetimėjimo įveikimo praktinių veikslių ir priemonių vietas gali sustabdyti techninės civilizacijos ekspansiją, kurią pats L. Memfordas laiko imperatyvine galia turinčios objektyviosios kultūros išraiška. Dėl tokio redukcionizmo daugelis originalių ir vertingų L. Memfordo idėjų (pvz., mintis, kad miesto krizė nebūtinai turi pasibaigti miesto ir jo kultūros anihilacija, kad miestui būdinga ne tiek visuotinė, kiek dalinė mirtis, o taipogi nutrūkstantis vystymasis ir savikūra), atsidūrusios siaurokame specialių tyrinėjimų kontekste, neretai nepasiekia filosofinės refleksijos lygmens ir lieka tiesiog įžvalgiais miesto tyrinėtojo pastebėjimais. Kita vertus, L. Memfordas savo miesto teorijoje kelia tokias kultūros problemas, kurių analizei vien urbanistinių tyrinėjimų ir miesto istorijos faktų kontekstas kartais yra aiškiai nepakankamas. Greičiausiai

dėl šito L. Memfordo dvilypumo ir kartu universalumo daugelis JAV teoretikų skeptiškai vertino „Miestų kultūrą“ (beje, Europoje šis veikalas susilaukė didžiulio pasisekimo ir greitai išgarsino jo autorių), o joje išdėstytą miesto raidos schemą laikė nerealistine, pesimistine, netgi apokaliptine. Žinoma, galėjo būti ir kitokių tokios reakcijos priežasčių¹². L. Memfordo „Miestų kultūra“ Antrojo pasaulinio karo metais Europoje buvo toks pat natūralus laiko dvasios ženklas, koks po Pirmojo pasaulinio karo buvo O. Špenglerio „Vakarų saulėlydis“. Šiuo požiūriu L. Memfordą su Europos dvasine situacija ir istoriniu patyrimu siejo kur kas glaudesni ryšiai negu su jauna JAV kultūra.

Nors vėliau, po „Miestų kultūros“, parašytos 1938 metais, L. Memfordo pažiūros evoliucionuoja į gryną technologinį determinizmą ir technologinį pesimizmą, visgi jis netiesiogiai grįžta prie ciklinės teorijos ir didžiosios savo tyrinėjimų temos (ši aplinkybė, kaip ir kultūrologinė L. Memfordo orientacija, neleidžia jo laikyti Ž. Eliulio tipo technologiniu deterministu). Geriausiai tai iliustruoja jo megamašinos koncepcija. Megamašina — tai technokratinio totalitarizmo, nepripažįstančio jokių tabu ir besiskverbiančio į visas galimas gyvenimo ir veiklos sritis, simbolis ir instrumentas. Megamašina nėra vien technokratiškai organizuotas ir orientuotas sociumas. Tai greičiau gyvenimo, mąstymo ir praktinio veiksmo tikslingumo bei prasmingumo praradimas, kultūros vidinės deformacijos materialinė išraiška, kurios apogėjus — žmogaus funkcijų ir intelektualinio aktyvumo perdavimas mašinai. „Žmogus iš aktyviai funkcionuojančių įrankius naudojančio gyvulio virsta pasyviu, mašiną aptarnaujančiu gyvuliu, kurio paties funkcijos, jei šis procesas tęsis be pakeitimų, arba bus perduotos mašinai, arba bus labai apribotos ir reguliuojamos depersonalizuotų kolektyvinių organizacijų interesų labui“¹³. Megamašina — tai kolektyvinė mašina, kurios tikslai ir priemonės, L. Memfordo teigimu, pastebimos ne XVIII amžiuje, o pačioje civilizacijos aušroje¹⁴. Megamašinos ir megatechnikos socialinius defektus bei galutinius produktus (Egipte — tai kapai, kapinės ir mumijos, Asirijoje ir kitose vietose — sugriauti miestai, apnuodyta ir beveik sunaikinta dirva) iš dalies kompensuoja didžiuliai jos pasiekimai fundamentaliame gamtos ir visuomenės santykių. Kolektyvinio saugumo ir turto sumetimais megamašina buvo sukurta beveik visose kultūrose: Mesopotamijoje, Egipte, vėliau — Indijoje, Kinijoje, majų kultūroje; galiausiai nauju pavidalu ji atgimė mūsų laikais¹⁵.

¹² L. Memfordo teigimu, nekropolis nebūtinai turi sutapti su konkrečios kultūros žlugimu. Pasak jo, Antrojo pasaulinio karo metais subombarduoti Europos miestai įgijo nekropolio bruožų. Amerikiečiai nieko panašaus nepatyrė, todėl su didžiausia nuostaba ir skepsiu reaguavo į L. Memfordo atliktą JAV miestų raidos patogeninių faktorių analizę (Žr.: *Mumford L. The Urban Prospect.*— New York, 1968.— P. 233—235).

¹³ *Мэмфорд Л. Техника и природа человека // Новая технократическая волна на Западе.*— М., 1986.— С. 225.

¹⁴ „Mašina, kurią aš miniu, niekada nebuvo rasta kokiuose nors archeologiniuose kasinėjimuose dėl paprastos priežasties: ji beveik visa buvo sudaryta iš žmoniškų dalių. Šios dalys buvo sujungtos hierarchinėje organizacijoje, paklūstančioje absoliutaus monarcho valdžiai, kurio įsakymai ir nurodymai, palaikomi dvasininkų koalicijos, valdančios diduomenę ir biurokratiją, garantavo visų mašinos komponentų paklusnumą — analogiškai funkcionuoja žmogaus kūnas. Pavadinkime šią pirminę kolektyvinę mašiną — visų vėlesnių specializuotų mašinų žmogiškąjį modelį — megamašina“ (Ten pat.— P. 233).

¹⁵ Ten pat.— P. 234.

Megamašina — ši kolektyvinė visuomenės egzistavimo būdo apraiška — L. Memfordo koncepcijoje yra ne vien galima kultūrų funkcionavimo pakopa, kuri įvairių sociumų (kultūrų) vystymosi ir žlugimo cikle gali pasirodyti ir vėl išnykti, bet kurios galima ir išvengti (tai ir yra megalopolio charakteristika). Megamašina — kultūros dėsnis, jos lemtis ir pabaiga. Tad pačia bendriausia prasme L. Memfordo megamašina yra vėlgi O. Špenglerio „civilizacija“, neorganiško ir mechaniško triumfas, paskutinioji kultūros gyvavimo pakopa. Su megamašina tiesiogiai siejasi naujas L. Memfordo koncepcijos bruožas — ne tik technikos (ją L. Memfordas redukuoja į žmogaus ir visuomenės gamybinės veiklos produktus, į mašininės civilizacijos buvimą ir ekspansiją visose kultūrose — toks technikos traktavimas yra jo išeities pozicija), bet ir mokslo bei jo vaidmens kultūroje nuvertinimas. Mokslo ir technikos pažanga nuo F. Bekono ir G. Galilėjaus laikų, dėl kurios ryškias deformacijas patyrė humanizmas ir socialinis teisingumas, pasak L. Memfordo, yra „intelektualinis imperializmas“. Mokslas — tai religijos surogatas, o mokslininkai — naujų žynių luomas. Taip L. Memfordas formuluoja dar vieną permanentinę kultūros proceso problemą — mokslo bei technikos ir moralės antinomijos problemą. Kitų kultūros formų sąveiką, jų simbiozes ir antinomijas L. Memfordas tyrinėjo ankstesniuose savo teorinės veiklos etapuose. Ypatingo dėmesio nusipelnė jo atlikta meno ir technikos fenomenų, jų genetinių bei funkcinių ryšių, analizė¹⁶.

L. Memfordo koncepcija yra laikytina neeiliniu, įdomiu Vakarų sociologijos ir kultūrologijos reiškiniu. Jo niūrioje ir pesimistinėje Vakarų pasaulio intelektualinės raidos ir techninės civilizacijos vizijoje savitai nusakyta daugelis kultūros vidinių ir funkcinių prieštaravimų bei jos krizės bruožų, reikšmingų kultūrosofiniams, sociologiniams ir kultūrologiniams tyrinėjimams. Dėl šios neabejotinai originalios ir ypač mūsų dienomis aktualios koncepcijos — tarpinės grandies tarp ciklinės teorijos ir šiuolaikinio technologinio determinizmo — L. Memfordas visiškai pagrįstai gali būti laikomas vienu iš moderniausių ir įdomiausių kultūros kritikų.

¹⁶ Plačiau apie tai žr.: *Mumford L. Sticks and Stones.*— New York, 1924; *Mumford L. The Brown Decades.*— New York, 1931; *Mumford L. Art and Technics.*— New York, 1952.